

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Katedra bezpečnostních studií

**Vliv nacionalismu na mezistátní válečné konflikty po
skončení studené války**

Bakalářská práce

Autor práce: Ladislav Světlík

Studijní program: Politologie a mezinárodní vztahy

Vedoucí práce: PhDr. JUDr. Tomáš Karásek Ph.D.

Rok obhajoby: 2022

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 3.5.2022

Ladislav Světlík

Bibliografický záznam

SVĚTLÍK, Ladislav. *Vliv nacionalismu na mezistátní válečné konflikty po skončení studené války*. Praha, 2022. 26 s. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií, Katedra bezpečnostních studií. Vedoucí bakalářské práce PhDr. JUDr. Tomáš Karásek Ph.D.

Rozsah práce: 26 stran

55126 znaků

Abstrakt

V této práci se zabývám vlivem nacionalismu na vypuknutí válečného konfliktu mezi Arménií a Ázerbájdžánem. Jde o nejdéle trvající mezistátní válečný konflikt v postsovětském prostoru a zároveň vyniká určitou mírou zdrženlivosti vnějších aktérů, včetně Ruské federace. Zkoumám historické kořeny konfliktu, jeho příčiny a další podstatné faktory ovlivňující jeho vznik a průběh v pozdějších letech. Kromě samotných podmínek pro vznik nacionalistického hnutí podle S. Van Every se zabývám alternativními způsoby nahlížení na konflikt a jejich vztahem s nacionalismem na Kavkaze.

Abstract

In this paper I examine the influence of nationalism on the eruption of the military konflikt between Armenia and Azerbaijan. It is the longest lasting interstate military conflict in the post-soviet area. It is also distinguished by a relatively restrained attitude of outside actors including the Russian Federation. I examine the historical roots of the conflict, its causes and other key factors, that have influenced its beginning and course in later years. Apart from the conditions for the emergence of a nationalist movement as stipulated by S. Van Every, I examine alternative ways of interpreting the conflict and their relation to nationalism in the Caucasus.

Klíčová slova

Náhorní Karabach, Arménie, Ázerbájdžán, válka, nacionalismus, postsovětský prostor

Keywords

Nagorno Karabakh, Armenia, Azerbaijan, war, nationalism, post-soviet

The influence of nationalism on interstate armed conflicts since the end of Cold War

Na tomto místě bych rád poděkoval panu doktoru Karáskovi za nekonečnou trpělivost s vedením mé práce.

Obsah

Úvod	2
1. Teoreticko – metodologická část	6
2. Faktory pro vznik nacionalistického konfliktu	7
2.1 Strukturální faktory	7
2.2 Politické faktory	9
2.3 Percepční faktory	12
3. Ostatní faktory v konfliktu	15
3.1 Strategické zájmy států	15
3.2 Vliv zahraničních státních aktérů	17
Závěr	22
Summary	24
Použité zdroje	25

Úvod

V této práci se zabývám vlivem nacionalismu na vznik mezistátních válečných konfliktů. Otázka role nacionalismu v politice a mezinárodních vztazích je již od 19. století velmi relevantní. I přes jisté opadnutí významu nacionalismu ve společnosti ve většině západních zemích by bylo chybou označit nacionalismus za záležitost minulosti. Naopak lze pozorovat vznik nových národních hnutí i konfliktů mezi nimi, například v Africe nebo postsovětském prostoru. Bylo by zároveň chybou považovat staré národnostní rozepře za zcela uzavřené, neboť, jak nám dokazuje případ války v Jugoslávii, se mohou kdykoliv znovu vrátit i v oblastech s relativně vyspělou ekonomikou a dlouhou tradicí státnosti. Pro tento výzkum jsem zvolil formu případové studie, konkrétně pak na případu konfliktu o Náhorní Karabach mezi Arménií a Ázerbájdžánem. Jde o konflikt, který se odehrává právě v postsovětské oblasti a je jedním z řady národnostních válečných konfliktů, k nimž došlo po skončení studené války. Významný je tento válečný konflikt z několika důvodů. Jedním je už samotná doba jeho trvání, protože s určitými přestávkami trvá od února roku 1992 až do současnosti. Je tomu tak i přes několik uzavřených příměří a vstup několika prostředníků do vyjednávání. Druhým významným aspektem je skutečnost, že se konflikt odehrává v oblasti, která v po staletí slouží jako pole pro střet zájmů řady regionálních mocností, přičemž v současnosti se v ní nejvýrazněji propisují zájmy Ruské federace, Turecka a Iránu. Zároveň nelze zcela zanedbat ani kulturní rámec konfliktu. Skutečnost, že jde o konflikt mezi křesťanskou Arménií a islámským Ázerbájdžánem se již stala součástí rétoriky řady náboženských, především islámských, extremistů, kteří konflikt vnímají jako válku dvou nesmiřitelných civilizací. Klíčová role nacionalistického hnutí pro tento konflikt je většinou autorů považována za zřejmou, nicméně není dosud dostatečně prověřena, ani konfrontována s alternativními vysvětleními konfliktu. Tato práce má tedy za cíl prokázat, zda nacionalismus hrál u vzniku konfliktu významnou roli. Zároveň se pak snažím o vymezení této role a její vřazení do kontextu s ostatními faktory, které se na vzniku a průběhu války podílely. Důvodem proč tento konflikt považuji za mezistátní, ačkoliv na jeho počátku stál arménský separatismus v Náhorním Karabachu, je ten, že i přes významnou roli obyvatelstva i elit Náhorního Karabachu by ke konfliktu v takovém rozsahu co do objemu i trvání nemohlo dojít bez aktivní vůle Arménie a jejího

obyvatelstva dosáhnout sjednocení se svou diasporou v oblasti za užití vojenských prostředků. Jako takový tedy vnímám konflikt jako válku mezi Arménií a Ázerbájdžánem, protože samozvaná republika Arcach je po bezpečnostní stránce plně závislá na Arménii a důvodem pro zachování její nominální nezávislosti je především snaha Arménie o zachování zdání neutrality a vyhnutí se obvinění z pokusu o anexi území sousedního státu. Za skutečný počátek konfliktu pak považuji vstup arménských vojenských sil na území Náhorního Karabachu v únoru roku 1992, po němž již není možné zastírat přímou účast Arménie na probíhajících násilnostech. Zároveň je tato událost zlomem, po němž nabírají boje takovou formu, která nejlépe odpovídá níže uvedené definici mezistátního válečného konfliktu. Dvě výzkumné otázky, na které se v práci snažím odpovědět jsou:

Jak významnou roli sehrál nacionalismus při vzniku konfliktu v Náhorním Karabachu?

Jaká je tato role v kontextu ostatních klíčových faktorů?

V začátku práce bych se rád věnoval krátkému historickému kontextu a rekapitulaci klíčových událostí, které vedly k jeho vzniku, nebo provázely první roky jeho trvání. Počátky konfliktu mezi Arménií a Ázerbájdžánem lze datovat do prvních dvou desetiletí dvacátého století, v nichž došlo v rámci Osmanské říše k nucenému přesídlování, které se výrazně podepsalo na demografické skladbě Náhorního Karabachu, a také ke genocidě Arménů. Ta je dosud výrazným faktorem národního cítění Arménů a má vliv i na jejich vztahy s Ázerbájdžánci, které z etnických a náboženských důvodů identifikují s Turky. V této době došlo také k řadě místních konfliktů mezi oběma skupinami, jejichž počet obětí se odhaduje na 20000 na každé straně (Vaserman). ---vstup do SSSR--- Snaha Sovětského svazu o potlačení nacionalistických nálad u jednotlivých národů, včetně Arménů a Azerů přinesla pouze omezené úspěchy a s oslabující autoritou centrální vlády v Moskvě přišlo oživení nacionalismu v celé kavkazské oblasti.

Na konci osmdesátých let se začala ozývat stále hlasitější kritika poměrů v Náhorním Karabachu, především pak potlačování výuky arménské historie ve školách a celkové ekonomické zaostalosti oblasti oproti zbytku Ázerbájdžánu. Na tomto místě je třeba podotknout, že nespokojenost ze strany Arménů byla ve větší či menší míře přítomná již od připojení k SSSR, ale až politika „Glasnosti“ ji umožnila vyjít na povrch. Podle řady Arménů byla diskriminační politika Ázerbajdžánské SSR důvodem pro značné

zvyšování poměru Azerů na populaci Náhorního Karabachu během posledních šesti desetiletí. Konkrétně šlo o nárůst z 10 % na 25 %, což byl trend, který nabýval na intenzitě. Svou nespokojenost s tímto stavem vyjádřila arménská veřejnost odesláním petice s přibližně 75000 podpisy, v níž požadovala nápravu údajné historické nespravedlnosti (Vaserman). Dne 13. února 1988 proběhla ve Stěpanekertu, hlavním městě Autonomní oblasti Náhorního Karabachu, demonstrace, předcházející velkému množství stávek a protestů v Náhorním Karabachu i v samotné Arménii. Odhadem se protestů účastnilo každý den milion lidí, což vedlo k faktické paralýze v Arménské SSR (Vaserman). Místní sovět požádal 20. února nejvyšší sověty SSSR, Arménské SSR i Ázerbajdžánské SSR o připojení k Arménii, což se setkalo se podporou v řadách arménské veřejnosti. Pokračující nepokoje vyústili ve smrt dvou Azerů, která vyprovokovala útoky proti arménské minoritě v Ázerbajdžánu, především pak ve městě Sumgait, které podle oficiálních statistik skončili úmrtím 32 Arménů (Vaserman). Zprávy o útoku podnítily další vlnu protestů, tentokrát se silnou proti-islámskou a proti-azerskou konotací a se zapojením extremistů. V důsledku nejistoty a hrozby násilí došlo k hromadnému přesunu národnostních minorit. Celkově během krátké doby uprchlo před pronásledováním přibližně 160000 Azerů a 300000 Arménů (Vaserman). V létě roku 1988 vyhlásil Arménský nejvyšší sovět rezoluci, požadující připojení Náhorního Karabachu k Arménii. Ázerbajdžánský nejvyšší sovět tuto rezoluci odsoudil jako porušení ústavy SSSR. Centrální sovětská vláda se pokusila situaci uklidnit ustanovením zvláštní zóny spravované z Moskvy, což ve výsledku neuspokojilo ani jednu stranu a přítomnost vojenských jednotek poskytla jen velmi krátkodobé uklidnění situace. Během roku 1989 docházelo k dalšímu násilí a na obou stranách narůstal vliv nacionalistů. V létě zahájila Arménie ekonomickou blokádu Nachičevanu, autonomní republiky Ázerbajdžánu, která tak byla od něj zcela odříznuta. V odpověď na to zahájila Ázerbajdžánská lidová fronta blokádu Arménie, která většinu zahraničního zboží dovážela přes Ázerbajdžán (Vaserman).

V lednu 1990 došlo v Baku k pogromu namířenému proti arménské minoritě. Tyto události nakonec vedly ke vstupu sovětských vojenských jednotek, násilnému potlačení nepokojů a vyhlášení stanného práva v Náhorním Karabachu. Ázerbajdžánská lidová fronta odsoudila násilí na arménských civilistech i vojenskou intervenci, která si nezáskala ani podporu Arménů, kteří v ní spatřovaly snahu o udržení vlivu centrální vlády. Ani

vojenská přítomnost neukončila násilnosti na civilistech, které byly nově navíc mnohdy páhány právě sovětskými jednotkami. Po vyhlášení nezávislosti Ázerbájdžánu a Arménie v srpnu a září 1991 a nástupu Borise Jelcina do prezidentského úřadu došlo k jednání mezi prezidenty oběma zemí za účasti Jelci a Nazarbajeva, prezidenta Kazachstánu. Ačkoliv jednání přinesla snahu o mírové řešení mezi oběma stranami nepřinesla žádný výrazný posun k vyřešení otázky, především vzhledem k výrazně oslabenému vlivu prezidentů na dění v jejich zemích. Docházelo k další eskalaci vojenských aktivit. V únoru roku 1992 obsadili arménští vojáci město Chodžaly a dopustili se dosud největšího masakru na civilním obyvatelstvu. Podle Ázerbájdžánu bylo zabito tisíc civilistů a na celé akci se kromě arménských jednotek podílel také 366. motostřelecký pluk sovětské armády (Vaserman). Je třeba dodat, že není jasné, jestli tak učinil za základě rozkazů z Moskvy, nebo jestli šlo o neuposlechnutí a vlastní iniciativu, jak tvrdí Rusko. Během jara dosáhla arménská armáda řady vojenských úspěchů a do konce května ovládla celou oblast Náhorního Karabachu a také strategicky umístěné město Lačín. Po zvolení Abulfaze Elčibeje, radikálního nacionalisty se silně protiruskými a protiíránskými postoji, novým prezidentem, se Ázerbájdžánu podařilo část ztracených území znovu dobýt, ale Arménie později opět získala iniciativu a do roku 1994 okupovala téměř 20% území Ázerbájdžánu (Vaserman). Tato vojenská porážka spolu s neutěšenou diplomatickou situací Ázerbájdžánu mohla přispět ke svržení Elčibeje a jeho nahrazení Hejdarem Alijevem. Ten s sebou přinesl více vyváženou a především pragmatičtější zahraniční politiku, která vedla i k prvnímu příměří, které bylo většinou i dodržováno.

1. Teoreticko – metodologická část

Pro účely této práce používám definici nacionalismu, kterou Barry R. Posen představuje v článku „Nationalism, the mass army, and military power“. Zde nacionalismus definuje jako: *...sklon jednotlivců identifikovat své zájmy se zájmy skupiny příliš velké na to, aby se mohla sejít; identifikovat tyto zájmy na základě jak kultury, kterou ona skupina sdílí, tak dějin, které ona skupina údajně sdílí; a věřit, že má-li tato skupina vzkvétat, potřebuje k tomu vlastní státní útvar* (Posen, 81). Tuto definici považuji za vhodnou k použití v tomto případě především vzhledem k hlubokým historickým kořenům obou stran, jak ve smyslu státním, tak národnostním. Jim obě strany ve své rétorice přikládají značnou důležitost. Hovoří pro ni i výrazná kulturní dělící linie mezi oběma národy, která je zároveň i linií etnickou, což umožňuje poměrně přesné vytyčení obou národů s ohledem na obyvatelstvo.

Pro konceptualizaci válečného konfliktu používám definici Uppsalského programu pro sběr dat o konfliktech (UCDP). Ten válečný konflikt definuje jako *spor o neslučitelné zájmy týkající se vlády a/nebo území, v němž je užito vojenské síly mezi dvěma stranami, z nichž alespoň jedna je státem. V důsledku tohoto užití vojenské síly musí dojít k alespoň 25 úmrtím během jednoho kalendářního roku. O mezistátní konflikt jde pokud, k válečnému konfliktu dojde mezi dvěma a více státy, z nichž alespoň dva jsou primárními aktéry a mezi jejich zájmy panuje neslučitelnost*. Tato definice tak eliminuje občanské války, do nichž se jiný stát zapojuje, aniž by byl primárním aktérem konfliktu. Za stát budu považovat pouze takového aktéra, který má vymezenou vládní strukturu a své území, a který je uznán více než jedním členským státem OSN. Tímto omezením chci z definice státu eliminovat vlivné nestátní organizace a takéž sporná území plně závislá na zahraničním podporovateli, který je jediným státem uznávajícím samostatnost tohoto území.

V práci dále využívám článek „Hypotheses on nationalism and war“, který napsal Stephen Van Evera. V něm představuje soubor hypotéz o vlivu s nacionalismem souvisejících faktorů na vznik válečných konfliktů. Mezi přímé příčiny vzniku konfliktu způsobeného nacionalistickým hnutím řadí podíl národnostních skupin usilujících o získání státnosti, intenzitu snahy národů o sjednocení s diasporou, především skrze anexi, existenci hegemonického postoje mezi národy a intenzitu útlaku vůči menšinám (Van Evera, 8).

Tyto příčiny jsou založeny na třech druzích faktorů. Mezi ně se řadí strukturální faktory, politické faktory a percepční faktory. Strukturální faktory jsou určující pro posouzení technických podmínek pro vznik konfliktu. Řadí se mezi ně přítomnost dostatečné vojenské síly na straně útočníka k dosažení cílů, vysoká etnická promíchanost a nízká legitimita hranic. Politické faktory jsou určující pro přítomnost motivace k vyvolání konfliktu. Mezi ně patří vnímání vzájemných historických křivd a pocit, že je národnostní menšina na území jednoho státu diskriminována. Percepční faktory se týkají vzájemného vnímání obou národů a jde především o vnímání společné historie, z něhož vychází i pohled obou stran na právoplatnost jejich územních nároků. V první části práce zkoumám přítomnost těchto podmínek a jejich význam a intenzitu na případu konfliktu o Náhorní Karabach mezi Arménií a Ázerbájdžánem, především ve vztahu k oběma státním útvarům. Ve druhé části práce testuji alternativní hypotézy důvodů vzniku války za účelem posouzení významu role nacionalismu ve srovnání s ostatními faktory, které mohou být příčinou mezistátního válečného konfliktu.

2. 2.Faktory pro vznik nacionalistického konfliktu

2.1 Strukturální Faktory

Za základní podmínku pro způsobení mezistátního konfliktu nacionalistickým hnutím považuje Van Evera přítomnost strukturálních faktorů. Mezi ty se řadí především dostatečná síla národnostní skupiny nacházející se na území jiného státu. Ta se zároveň musí snoubit s ochotou vládnoucího státu jí v odtržení zabránit. Pro potřeby této práce má smysl porovnávat sílu Arménie a Ázerbájdžánu, protože separatistické hnutí v Náhorním Karabachu jednalo v souladu a patrně s masivní podporou své mateřské země. Bez jejího vstupu do událostí by poměr sil mezi ním a centrální vládou Ázerbájdžánu byl značně odlišný. Zároveň budu posuzovat geografické a demografické faktory, které jsou z hlediska vzniku válečných konfliktů rovněž významné.

Pro dosažení samostatnosti pro Náhorní Karabach, respektive jeho přičlenění k Arménii, byla po neúspěšné snaze přimět centrální vládu Sovětského svazu k podpoře arménské pozice zjevně nutná konfrontace s Ázerbájdžánem. K ochotě k vojenskému řešení patrně přispěla i změna v chování sovětské vlády, kdy po několika náznacích ochoty hranice

upravit ze strany Gorbačova a dalších členů vedení Sovětského svazu došlo k jednoznačnému odmítnutí arménských požadavků v červenci 1988 na zasedání prezidia (Vaserman, 349). V případě vojenské konfrontace mohla Arménie počítat s výhodou v podobě boje na území s majoritně arménskou populací a zároveň finanční a politickou podporou početné arménské diaspory (Kolstø, 144). Tyto faktory, v kombinaci s relativně vyrovnanou populační a hospodářskou základnou, poskytovaly Arménii realistické šance na dosažení sjednocení s vlastní diasporou skrze vojenskou sílu. Pro Ázerbájdžán pak hájení Náhorního Karabachu bylo nejen otázkou udržení vlastní stability a odrazení ostatních minorit od secese, ale také strategickou záležitostí v podobě potřeby udržení blízkosti s Nachičevanem, který je ázerbájdžánskou exklávou. V případě ztráty Náhorního Karabachu a Lačinského koridoru, který ho s Arménií spojuje, by vzdálenost mezi Ázerbájdžánem a Nachičevanem byla natolik velká, že by mohla místnímu obyvatelstvu poskytnout důvod pro snahu o odtržení od Ázerbájdžánu. Podmínka pro vznik konfliktu, kterou je víra Arménie v možnost dosažení vítězství kombinovaná s neochotou Ázerbájdžánu vzdát se sporných území, je tedy splněna.

V souvislosti s prvním bodem je třeba se podívat i na demografickou situaci. Van Every tvrdí, že riziko národnostního konfliktu narůstá s promícháním různých etnik, například v podobě množství menších enkláv, které mohou kdykoliv usilovat o nezávislost na státním útvaru, v němž nejsou dominantní národností. Na případu Náhorního Karabachu se nejednotnost většinových území jednotlivých národů projevuje především v podobě problémů s azerskou minoritou v oblasti samotné. Ta se v případě odtržení ocitá na území nejen cizího, ale navíc nepřátelského státu, pokud ovšem nedojde k jejímu vytlačení mimo sporné území, k čemuž do značné míry došlo (Vaserman, 355). Obdobný problém pak přináší majoritně azerská populace Lačinu a okolí, která se po propojení Arménie a Náhorního Karabachu skrze tento koridor ocitla rovněž mimo vlastní státní útvar. Tato situace tak neobyčejně ztěžuje jakékoliv diplomatické řešení sporu, neboť přijetí požadavků arménské menšiny, nespokojené s nadvládou Ázerbájdžánu, vytvoří obdobně nespokojenou menšinu Azerů.

Dalším strukturálním faktorem dle Van Every je obhajitelnost a legitimita hranic mezi státy. Pokud jde o geografii, terén kavkazské oblasti neposkytuje vhodné podmínky pro rozsáhlé vojenské operace a hranice států jsou tak zdánlivě snadno hájitelné. V případě

Arménie je ale situace mnohem méně optimistická. Bez území Náhorního Karabachu a dalších území, o která usiluje, se nachází v sevření mezi Tureckem a Arménií, s nimiž ji nepojí velmi dobré vztahy. Arménská spojnice s Iránem je pouze úzkým pásem území, což vyvolává obavy, že v případě výrazného zhoršení vztahů, nebo dokonce válečného konfliktu s Ázerbájdžánem i Tureckem, by byla Arménie v otázce mezinárodního obchodu a obecného spojení se světem odkázána jen na svou severní hranici s Gruzii. Získání Náhorního Karabachu a některých přilehlých území by nejen posílilo arménskou pozici vůči Ázerbájdžánu, ale také rozšířilo její hranici s Iránem a dodalo jí větší strategickou hloubku. Z pohledu legitimacy jsou pak hranice postsovětských republik více náchylné ke změnám, protože byly mnohdy vytyčeny sovětskou vládou bez účasti místních obyvatel a často také bez ohledu na skutečné demografické rozložení populace (Kuburas, 48). V úvahu je třeba brát také to, že kavkazská oblast vyjma krátkého období po první světové válce neznala až do rozpadu sovětského svazu po mnoho staletí nezávislé místní státní útvary, dnešní hranice tak vycházejí ze záměrů místních mocností střídajících se v nadvládě nad oblastí, především pak SSSR. Skutečnost, že v době vzniku konfliktu šlo o hranice teprve vznikajících států v kombinaci s tím, že byly tyto hranice diktovány vnějším aktérem, pak výrazně snižují jejich legitimitu a ochotu obou stran je respektovat.

Strukturální faktory v podobě reálné šance na odtržení, promíchání národnostních skupiny i nízké legitimacy hranic jsou tedy splněny, což vytváří vhodné podmínky pro aktivaci nacionalistického hnutí a následný vznik válečného konfliktu. Za zvláště významnou lze považovat skutečnost, že osvobození arménské menšiny je kvůli národnostnímu rozložení zároveň druhou stranou vnímáno jako porobení menšiny azerů, kteří na daném území žijí. To posiluje nesmiřitelnost pozic obou stran a zvyšuje jejich ochotu řešit konflikt vojenskou cestou.

2.2 Politické faktory

Druhým typem faktorů dle Van Every jsou politické faktory, případně faktory prostředí. Zde figurují především historické zločiny jednoho národa proti druhému a národnostní útlak, kterému je jeden z národů druhým vystaven, především pak diskriminace národnostní menšiny. Oba tyto faktory přispívají k vytvoření nacionalistického hnutí, respektive k jeho ochotě dosáhnout změny situace vojenskou silou.

Mezi zločiny spáchanými na Azerech, z nichž diskurz v Ázerbájdžánu Arménii obviňuje, jednoznačně dominuje údajný expanzionismus na úkor Ázerbájdžánu. Za zvláště bolestné považuje Ázerbájdžán přiřazení Zangezuru k Arménské SSR ve dvacátých letech, kterému předcházelo vojenské obsazení oblasti Arménií. Tato oblast byla obývána početnou azerskou minoritou a zároveň byla jedinou spojnici mezi Nachičevanem a většinou částí Ázerbájdžánu. S nárůstem národnostního napětí v osmdesátých letech zároveň docházelo k exodu minorit z obou stran. Na začátku konfliktu už většina azerské populace žijící na území Arménie uprchla do Ázerbájdžánu, kde jejich špatné životní podmínky a pocit křivdy vyvolávaly rozhořčení nad tím, co bylo z pohledu Azerů nevyprovokovanou agresí Arménie. Pocit křivdy na arménské straně je v jednom ohledu poměrně atypický. Nacionalistická rétorika totiž pracuje se zločiny, s nimiž má Ázerbájdžán a jeho obyvatelstvo jen nepřímou vazbu, odhlédneme-li od obvinění z dlouholetého útlatku Arménů v Náhorním Karabachu a snahy o potlačení arménské kultury. Podobně jako se Ázerbájdžán vymezuje proti přiřazení Zangezuru k Arménii, tak i Arménie považuje přiřazení Nachičevanu a Náhorního Karabachu k Ázerbájdžánu za historickou křivdu. Ázerbájdžán je zde ale obviňován z něčeho, za co ve skutečnosti nese odpovědnost Sovětský svaz, vedený Leninem. Důvodem stojícím za úspěšností této rétoriky je patrně především neochota Ázerbájdžánu o úpravě těchto hranic jednat, která umožňuje jeho vykreslení v negativním světle. Druhá křivda, která navíc hraje významnou roli v arménském pojetí vlastního národa, je genocida Arménů během první světové války. Důvodem pro její uplatnění vůči Azerům je jejich jazyková a kulturní blízkost k Turkům. Řada Azerů vnímá vlastní národ jako jeden ze dvou tureckých národů, kavkazských Turků a anatolských Turků. Toto vnímání přejímá i většina arménského obyvatelstva a snahu Ázerbájdžánu o udržení kontroly nad Náhorním Karabachem interpretuje jako pokračování turecké agrese, jejímž konečným důsledkem je konec arménské kultury a svébytnosti. Svou roli v tomto vnímání nepochybně hraje i turecká náklonost k Ázerbájdžánu a jeho ochota ho v konfliktu podpořit, přinejmenším diplomatickou cestou. Oba národy se pak vzájemně obviňují z agrese během tzv. tatarsko-arménské války, během níž v roce 1905 došlo k vypálení stovek vesnic a dalším násilnostem (Ditrych, 33).

Pokud jde o diskriminaci arménské menšiny v Náhorním Karabachu, je třeba se podívat

především na pohled Arménie, ať už je založený na faktech, či nikoliv. Je to totiž právě pocit jedné strany, že jsou příslušníci jejího národa diskriminováni, který zvyšuje riziko válečného konfliktu. Mezi hlavní výhrady Arménů proti způsobu, jakým Ázerbájdžán spravoval Náhorní Karabach, patří nedostatek investic do hospodářství a kulturní diskriminaci. Za hlavní důkaz obecného útlaku považují postupné snižování podílů Arménů na populaci, ze kterého viní diskriminaci ze strany Ázerbájdžánu. Jako příklad kritiky ze strany Arménů lze uvést petici, kterou v roce 1987 obdržel Michail Gorbačov. Tu podepsalo přibližně 75000 lidí a uvádí se v ní mimo jiné, že dochází v oblastech pod kontrolou Ázerbájdžánu k ničení arménských historických památek a aktivní diskriminaci arménského i ruského obyvatelstva. Zároveň obviňuje Ázerbájdžán ze spolupráce s Tureckem a snahy o nahrazení obyvatelstva jižního Kavkazu tureckými muslimy.¹ Tato petice je příkladem arménských projevů nesouhlasu s aktuální situací, které v osmdesátých letech umožnila „Glasnost“ a celkové uvolnění poměrů v SSSR. To, že k určité národnostní diskriminaci skutečně docházelo, dokládá skutečnost, že roku 1987 byla zakázána výuka arménské historie na školách v Náhorním Karabachu (Vaserman, 347). Za patrně nejpřesvědčivější důkaz hluboké nespokojenosti mezi Armény lze označit rozsáhlé protesty probíhající na území Náhorního Karabachu i Arménie během února 1988. Tyto protesty s sebou přinesly první oběti na životech a vyvolaly obdobné nepokoje v Ázerbájdžánu (Vaserman, 348).

V Náhorním Karabachu tedy lze pozorovat jistou diskriminaci vůči Arménům, která byla zdrojem nelibosti pro arménské nacionalisty a významnou měrou se podílela na poskytnutí záminky pro vojenský zásah a odtržení oblasti od Ázerbájdžánu. Zároveň zde existuje řada relativně nedávných historických událostí, které jedna nebo obě strany interpretují jako křivdu spáchanou jejich protivníkem, což přispívá k negativnímu vnímání druhé strany a ve výsledku snižuje důvěru v diplomatické řešení. Přítomnost politických faktorů je tedy nejen nepopíratelná, ale dokonce velmi výrazná.

¹ Petition, signed by over 75,000 Armenians from Karabakh and Soviet Armenia, to Gorbachev – 1987. *ANI Armenian Research Center* [online]. 24.06.2017 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <http://www.aniarc.am/2017/06/24/petition-signed-by-over-75000-armenians-from-karabakh-and-soviet-armenia-to-gorbachev/>

2.3 Percepční faktory

Posledním souborem faktorů, kterým se budu zabývat, je rozdílnost ve vnímání společné historie a také obraz, který o sobě oba národy mají. Vznik válečného konfliktu narůstá mají-li o sdílené historii národy výrazně odlišné mínění, zvláště pak v případě, že tyto rozdíly směřují k ospravedlnění posilování vlastní pozice na úkor druhé strany (Van Evera, 26). Nacionalistická hnutí mají tendenci si vytvářet tři druhy národních mýtů, mýty glorifikující vlastní národ, mýty očišťující vlastní národ a mýty očerňující ostatní národy (Van Evera, 27). V této kapitole se kromě těchto typů mýtů o svém národu i národu cizím zabývám také mýty týkajícími se přímo vztahu obou národů s Náhorním Karabachem, protože ospravedlnění vlastních nároků na konkrétní území hraje v tomto konfliktu zásadní roli.

Vzhledem k velmi jasně specifikovanému teritoriu, kterého se konflikt týká hrají mýty vysvětlující vztah obou národů k dané oblasti velmi významnou roli. Jde především o snahu nalézt historickou kontinuitu mezi současnými státy a státními celky, které v regionu v minulosti existovaly. Druhou alternativou je pak odvozování vlastního etnického původu od etnických skupin, o nichž se dá domnívat, že jde o původní obyvatele regionu. Oba přístupy lze následně použít k ospravedlnění nadvlády nad daným územím, ať už na základě státoprávní kontinuity, nebo označením území za přirozené dědictví konkrétního etnika.

Arménie svou argumentaci opírá o náboženské a kulturní vazby s Arménským královstvím a Kavkazskou Albánií, státem, který se o vládu nad územím střídal s Arménií. Hlavním bodem tohoto argumentu je fakt, že Kavkazská Albánie přijala Arménskou apoštolskou církev a také arménské písmo a jazyk, z čehož arménští nacionalisté vyvozují její kulturní asimilaci. Pohled na Arménii jako na vyspělý státní útvar rozšiřující kulturu a vzdělanost okolním méně pokročilým etnikům je příkladem glorifikace vlastní historie, předpokládá jak velkou kulturní vyspělost, tak roli benevolentního vládce, který šířením svého vlivu prospívá ovládanému obyvatelstvu skrze civilizační pokrok. Zároveň zdůrazňují kulturní význam Náhorního Karabachu, například fakt, že se zde nacházela nejstarší arménská škola (Kuburas, 46). Po zániku Arménie i Kavkazské Albánie byla oblast pod kontrolou množství menších státních útvarů, melikátů, které požívaly značné autonomie na větších

státních útvarech, pod jejichž nadvládou oblast v dané chvíli byla. Podle arménských historiků jde o arménskou šlechtu, jejíž existenci tak arménská strana vnímá jako kontinuitu arménské kultury a také vlády nad oblastí. V neposlední řadě je třeba vzít v potaz slib, který byl Arménii dán bolševiky při jejím vstupu do SSSR. Podle něj mělo dojít k připojení Náhorního Karabachu k Arménii, ale nakonec došlo pouze k vytvoření Autonomní oblasti Náhorního Karabachu 7. července 1923 (Tokluoglu, 1229), což se na arménské straně setkalo se zklamáním, zvláště pak kontrastujícím s úspěchem v podobě obnovení vlastní státnosti po několika staletích cizí nadvlády. Tento slib je tedy pro Armény rovněž vítaným argumentem podporujícím jejich nárok na Náhorní Karabach.

Azerský pohled se s arménským nápadně rozchází. Dle něj je Kavkazská Albánie nejstarším státem severního Ázerbájdžánu a s Arménií nemá společné kulturní znaky. Kavkazská Albánie má být dle konzervativní části azerských historiků přímým předchůdcem dnešního Ázerbájdžánu, který tak dědí i nárok na její historická území (Tokluoglu, 1231). Je třeba dodat, že nejsou známy žádné kulturní a jazykové podobnosti mezi jejím obyvatelstvem a turkickými obyvateli Ázerbájdžánu (Tokluoglu, 1233). Melikové pak rovněž podle azerské historiografie nebyli s Armény spřízněni, jejich původ odvozují od kurského kmene Džalálidů. I azerský narativ považuje Náhorní Karabach za kulturní jádro turkického Ázerbajdžánu a zdůrazňuje množství významných osobností, které se zde narodily, nebo jsou zde pohřbeny (Kuburas, 46).

Vztah obou zemí k Náhornímu Karabachu lze shrnout jako pevné přesvědčení o klíčovém kulturním významu oblasti pro daný národ. To rozšiřuje obavy ze ztráty zdrojů a celkového oslabení národa o strach z nenávratné ztráty části své národní identity. Tím se boj o Náhorní Karabach stává nejen otázkou mocenskou, ale i ideologickou. Odhlédneme-li od mýtů, které se konkrétně vážou k oblasti Náhorního Karabachu, nacházíme obdobně odlišný pohled na genezi obou národů a historické vztahy mezi nimi. Vzhledem k významu mýtů o vlastním původu národa pro jeho národní uvědomění a legitimitu jeho nadvlády nad daným územím je odlišný pohled ze strany druhého národa vnímán jako záměrný a lživý útok, kterému je třeba se postavit (Van Evera, 28). Van Evera dále dodává, že pokud je na podobný „útok“ odpovězeno nepřátelsky, vnímá to druhá strana jako další důkaz agresivity. Obtížná doložitelnost vztahů mezi současnými národy a etnickými skupinami ve vzdálené minulosti mýtus činí zároveň takřka nevyvratitelným, jakýkoliv pokus o jeho

zpochybnění je obtížné podložit důkazy, pakliže mýtus samotný stojí pouze na nepodložené teorii.

Existují dvě teorie etnického původu Arménů, které se vzájemně vylučují. Klasická teorie říká, že Arméni na své dnešní území přimigrovali v průběhu dějin. Oproti tomu revizionistická teorie je považuje za původní obyvatelstvo jižního Kavkazu již od čtvrtého tisíciletí před Kristem (Tokluoglu, 1233). To je důležité pro přijetí pozice právoplatných vlastníků území, jimž se jiná etnika snaží území zabrat. Pro arménskou národní identitu je také významným faktorem křesťanství, resp. existence vlastní církve, a prvenství v jeho přijetí coby státního náboženství. Podstatnou část dějin pak arménský historický diskurz vnímá jako neustálé odolávání útlaku ze strany především turkických národů. Vrcholem tohoto útlaku je potom genocida spáchaná Osmanskou říší během první světové války. Azerská historiografie Armény vnímá jako etnikum, které do oblasti jižního Kavkazu přistěhovalo a usiluje o získání nových území na úkor původních obyvatel.

Obdobně i historický diskurz o původu Azerů má dvě školy. Konzervativní škola za jejich předchůdce považuje buď obyvatelstvo dnešního Iránu, nebo, což je ve vztahu ke konfliktu v Náhorním Karabachu podstatnější, obyvatelstvo Kavkazské Albánie (Tokluoglu, 1233). Zde je patrný přímý rozpor mezi Armény a Azery, protože tato škola tak dochází k závěru, že mezi Kavkazskou Albánií a dnešním Ázerbájdžánem existuje etnická kontinuita, což podporuje azerský nárok na Náhorní Karabach a zároveň zcela odporuje tvrzení, že Arméni jsou původním obyvatelstvem této oblasti. Revizionistická škola, která v dekáдах před vypuknutím konfliktu nabírala na síle, naopak klade důraz na jazykovou a etnickou spřízněnost s Turky a identitu Ázerbájdžánu, coby turkického národa (Tokluoglu, 1233). To v zásadě odpovídá arménskému vnímání Azerů, ale vzhledem k arménskému pohledu na Turky, jako na utlačitele, pouze přispívá k vzájemnému vnímání coby historických nepřátel. V době vlády Ázerbájdžánské lidové fronty se revizionistická škola stala součástí politické doktríny. To vedlo mimo jiné k ideologickému smýšlení navazujícímu na výroku Mustafy Kemala „Ataturka“ *Turek nemá jiného přítele než jiného Turka* (Tokluoglu, 740).

Obě strany využívají teorií o vzniku vlastního národa k podpoření svých nároků na sporné území. Zpochybňování nároků druhé strany je pak zároveň zpochybněním její teorie o vlastním původu, na níž se, kromě nároků na dané území, váže také národní identita a

státnost dané skupiny. Zároveň historický diskurz obou národů umožňuje interpretaci konfliktu jakožto pokračování odvěkého historického boje mezi dvěma nesmiřitelnými skupinami, v němž je každá ze stran přesvědčena o tom, že je cílem agrese ze strany druhé. Arménský diskurz viní Turky, k nimž řadí i Azery, ze staletí útlaku Arménů a jejich genocidy na počátku 20. století. Naopak z azerského pohledu je arménský národ rozpínavým etnikem, které se po příchodu na Kavkaz snaží rozšiřovat své území na úkor sousedů. Obě strany se vzájemně považují za agresory v konfliktu mezi nově vzniklou Arménií a Ázerbájdžánem po konci první světové války. Tím se politický spor o kontrolu nad oblastí Náhorního Karabachu přesouvá do roviny existenciálního boje o přežití a protivník je vnímán jako odvěký nepřítel. Obě strany tak ve své mytologii zcela odmítají jakoukoliv vinu za příkoří způsobená druhé straně a zároveň své sousedy líčí jako odvěkého agresora. Závěrem lze tedy říci, že arménská i azerská strana využívají všech druhů mýtů, jak je popisuje Van Evera, k legitimizaci své vlády nad oblastí a očernění svého rivala. To podle jeho hypotézy vytváří vhodné prostředí pro vznik etnického konfliktu.

3. Ostatní faktory v konfliktu

3.1 Strategické zájmy států

Dalším možným faktorem pro vznik mezistátních konfliktů jsou ohledy strategické. Ty spočívají ve snaze aktérů dosáhnout posílení vlastní bezpečnosti, potažmo své mocenské pozice. Tyto mohou mít podobu snahy o oslabení pozice svého rivala, zajištění nerostného bohatství, získání přístupu k moři nebo jiným geografickým a infrastrukturálním výhodám nabízejícím lepší obranyschopnost státu nebo lepší přístup na světový trh, případně prostého obsazení oblasti s velkou populací a průmyslovou, nebo jinou hospodářskou silou, která slibuje být posílením pro ekonomiku daného státu. Je mnoho příkladů válečných konfliktů, v nichž hospodářské zájmy byly klíčovým faktorem, ať už jde o Opiové války, nebo útok Iráku na Kuvajt. Pakliže stát, tak jak ho popisuje realistická teorie, je racionálně uvažujícím aktérem působícím v anarchickém mezinárodním systému, pak je pro něj zajištění vlastní bezpečnosti primárním zájmem, od něž se jeho ostatní dílčí zájmy odvíjí. V takové situaci by pro něj strategické důvody byly dostatečnou motivací ke vstupu do válečného konfliktu pouze tehdy, pokud má důvod se domnívat, že čistý zisk,

hospodářský či jiný, převyšší náklady vynaložené na vedení války, ať už lidské nebo materiální. Vzhledem k tomu, že materiální náklady na vedení moderní války jsou vysoké, ať už samotnou cenou za pořízení a provoz zbraní a dalšího vojenského materiálu, nebo vysokými náklady, které s sebou nese případné narušení mezinárodního obchodu, na němž je většina světových ekonomik alespoň částečně závislá, vyžaduje většina států pro vstup do války příslib skutečně velmi vysokého potencionálního zisku.

Po strategické stránce neposkytuje Náhorní Karabach Arménii mnoho důvodů pro jeho obsazení. Pokud odhlédneme o příležitosti k oslabení potencionálního rivala v podobě Ázerbájdžánu, tak nejde o strategicky významné území. Význam území pro Arménii může do jisté míry objasnit konstruktivistický pohled na věc, konkrétně tvrzením, že ochrana arménské nacionalistické identity je strategickým zájmem Arménie a proto je nutné dosáhnout osvobození arménské diaspory v Náhorním Karabachu (Uzer, 250). Tím se ovšem vracíme do značné míry vracíme k nacionalismu coby primární příčině konfliktu v Náhorním Karabachu, jen s rozdílem, že se stává součástí strategie arménského státu. Vzhledem k vlivu nacionalistického hnutí na Arménii se tedy kloním k interpretaci, že nacionalismus ovlivňuje strategické rozhodování Arménie, spíše než že by byl výplodem strategie arménského státu.

Při uplatnění kritéria racionálního aktéra na konflikt v Náhorním Karabachu si lze povšimnout několika překážek pro to, aby mohly být hospodářské zájmy států považovány za klíčový faktor v konfliktu. První z nich spočívá v samotném území Náhorního Karabachu, které se vyznačuje hornatým terénem a nízkým zalidněním, což s sebou v době vzniku konfliktu neslo i poměrně malou industrializaci oblasti, zvláště ve srovnání s průměrem Arménie, která se území snaží od svého souseda získat. Ostatně právě nižší životní úroveň oproti Arménii byla jedním z faktorů pro nespokojenost obyvatelstva v osmdesátých letech, která přispěly k rozmachu nacionalistických tendencí (Vaserman, 347). Pokud jde o nerostné zdroje nabízí Náhorní Karabach ložiska mědi a zlata, ale jejich těžba stěží vyvažuje jeho ostatní nedostatky, zvláště s ohledem na to, že Arménie i Ázerbájdžán jsou taktéž vývozci těchto kovů, krom mnoha dalších surovin. Přítomnost těchto ložisek může částečně vysvětlit ochotu Ázerbájdžánu území bránit, ale jen těžko obstojí jako důvod pro arménskou snahu o jeho ovládnutí. Celkově nelze hospodářský výkon regionu považovat za důvod k zahájení konfliktu, ale vzhledem

k neustálému rozvoji regionu, mimo jiné díky investicím arménské diaspory, může být faktorem v ochotě obou stran pokračovat v boji o kontrolu nad oblastí.

Dalším problémem pro uznání hospodářských ohledů coby významného faktoru pro vznik konfliktu tkví v očekávatelných nákladech na vedení války. Arménie a Ázerbájdžán jsou státy se srovnatelnou populací a hospodářskou silou, z čehož plyne, že očekávání rychlého a rozhodného vítězství, tedy ukončení konfliktu, by vyžadovalo naprosto optimální podmínku pro jednu ze stran, což je něco, s čím by racionálně se chovající aktér nemohl ve svých plánech počítat. Rovněž geografie Náhorního Karabachu vyvolává spíše očekávání protáhlého konfliktu s výraznými znaky guerillové války, než krátkého a rozhodného střetnutí. Náhorní Karabach i okolní oblasti jsou velmi hornaté a pro dostatečně odhodlané obránce nabízejí výhodnou pozici k obraně i proti nepříteli s technickou a početní převahou. Geografické znaky tedy již před zahájením bojů předznamenávali, že konflikt potrvá dlouhou dobu, aniž by došlo k jednoznačnému vítězství jedné z válčících stran. Vzhledem k tomu, že tyto informace byla oběma stranám po celou dobu známé, lze dojít k závěru, že motivací aktérů pro zahájení válečného konfliktu nebyla snaha o levné posílení vlastní hospodářské síly. K tomuto závěru existuje alternativa, která bere v potaz nedostatek informací, kterými vedení obou států před vznikem konfliktu disponovalo. Lze tedy předpokládat, že pokud by oba státy měly plnější informace a dokázaly předvídat podstatné faktory, především špatně čitelnou roli SSSR, respektive Ruské federace, tak by vykazovali podstatně větší ochotu k nalezení smírného řešení sporu (Melander, 73).

3.3 Vliv zahraničních státních aktérů

Dalším ze způsobů vysvětlení mezistátního konfliktu je vměšování třetí země, případně několika zemí. V případě Náhorního Karabachu jsou patrné jisté vlivy a také mocenské zájmy hned několika států. Prvním aktérem, který má na jižním Kavkaze výrazné zájmy je Sovětský svaz, respektive Ruská federace. Ačkoliv až do roku 1991 jsou Arménie a Ázerbájdžán součástí Sovětského svazu, tak lze jeho vstup do událostí před jejich vyhlášením nezávislosti srovnat s činností zahraničních aktérů, přesto je pozice SSSR je v řadě aspektů výjimečná. Pro účely této práce jsem tento pohled zvolil z toho důvodu, že ačkoliv jde z počátku de facto o vnitřní konflikt uvnitř Sovětského svazu, tak sovětská

centrální vláda vystupuje spíše jako třetí strana, nikoliv jako účastník konfliktu. Druhým aktérem s mocenskými zájmy v oblasti je Turecko. To má pro prosazování svých zájmů několik důvodů. Na straně jedné jsou to důvody strategické, Kavkaz pro něj představuje oblast, která ho dělí od Ruska na severu a Iránu na východě. Kromě vlastní bezpečnosti má také zájem od import nerostných zdrojů z oblasti. Na druhé straně jsou zde ideologické důvody pro vměšování, totiž etnická, kulturní a náboženská spřízněnost s Ázerbájdžánem. K náboženským vztahům je ale nutné podotknout, že zatímco Turecko majoritně vyznává sunitskou větev islámu, Ázerbájdžán je z většiny šíitský. Náboženské důvody lze lépe aplikovat na třetího významného aktéra, Irán, u nějž jsou ovšem převáženy skutečnosti, že na jeho území žije početná azerská minorita. Ta neposkytuje Iránu příliš mnoho důvodů podporovat Ázerbájdžán, natož o usilovat o brzké skončení konfliktu, který ho udržuje zaměstnán jeho západním sousedem.

Ze všech zahraničních aktérů neměl žádný na vznik a průběh konfliktu tak významný vliv jako vláda v Moskvě. Pozice Sovětského svazu, později Ruské federace je zároveň charakteristická svou nejednotností, především pak v době před vznikem konfliktu. Řada autorů i politických představitelů v obou účastnických státech vznáší obvinění, že ruská strana konflikt záměrně přižívovala za účelem posílení vlastního vlivu a udržení závislosti Arménie a Ázerbájdžánu na své vojenské a ekonomické struktuře (Ismailzade, 105). Prvním zásahem do rovnováhy sil v oblasti bylo rozhodnutí komunistické strany o přiřazení Náhorního Karabachu a také Nachičevanu k Arménské SSR z roku 1921, které bylo již od dva dny později přehodnoceno a obě oblasti se ocitly v Ázerbájdžánu. Důvody pro přehodnocení dodnes nejsou jasné, je možné, že šlo o následek dohody mezi Leninem a Atatürkem, podle Arménů jde o výsledek Stalinových politických intrik (Vaserman, 346). V každém případě tato událost přispěla ke zpochybnění legitimacy hranic a zároveň vytvořila ázerbájdžánskou exklávu v Nachičevanu odříznutou Arménií ovládaným Zangezurem. Arménská SSR se během 20. stol. několikrát pokusila sovětské vedení přesvědčit k revizi hranic mezi kavkazskými republikami, ale až do osmdesátých let tyto žádosti zůstávaly bez odezvy. Průlomem v situaci bylo vyjádření Gorbačovova ekonomického poradce Aganbegyana ze dne 18. listopadu 1987, ve kterém naznačil brzké připojení Náhorního Karabachu k Arménii (Vaserman, 148). Neurčitá vyjádření podpory ze strany Gorbačovovy administrativy, která následovala pak svým dílem přispěla

k povzbuzení Arménů a propuknutí demonstrací a stávek v únoru roku 1988. Sovětské vedení nebylo ale v otázce překreslení hranic na Kavkaze jednotné, patrně z důvodů obav z povzbuzení dalších národů k formulování vlastních požadavků, což by sovětskou vládu nutilo dělat nepříjemná a nepopulární rozhodnutí. 21. února 1988 vydal ústřední výbor komunistické strany usnesení, které potvrzovalo současné hranice a odmítalo jejich revizi (Vaserman, 349). Tato nekonzistentní politika jen dále povzbuzovala obě strany k přijetí neústupné pozice v naději, že je centrální vláda podpoří. Zároveň vedla k obviněním, že jde o záměrnou snahu proti sobě obě strany poštvat (Vaserman, 350). V reakci na násilné protesty v některých městech Ázerbájdžánu bylo v prosinci roku 1988 vyhlášeno v zasažených oblastech stanné právo a nasazena sovětská armáda. Zároveň byl Náhorní Karabach převeden pod „zvláštní administrativní režim“ který řídil Arkadij Volsky z ústředního výboru komunistické strany v Moskvě. Toto rozhodnutí mělo jen mizivý vliv na bezpečnostní situaci a jeho hlavním výsledkem bylo rozčílení obou stran, především Ázerbájdžánu, který tak de facto přišel o kontrolu nad oblastí (Vaserman, 352). V lednu 1990 zasáhla Baku dosud nejrozsáhlejší vlna násilí v podobě protiarménských pogromů. Sovětská reakce bylo vyslání početné vojenské síly, která nepokoje násilně potlačila, což vedlo k dosud nejasnému počtu obětí. Současně byl vyhlášen stav nouze v Náhorním Karabachu a na místo byly rovněž vyslány vojenské jednotky. Během jejich přítomnosti došlo k tvrdému potlačení jakýchkoliv známek arménského odporu, což kromě domovních prohlídek, odzbrojování populace a zatýkání znamenalo i deportace celých obcí (Vaserman, 354). Tyto události vedly především k oslabení vlád Arménie a Ázerbájdžánu a posílení nacionalistických elementů na obou stranách. Po nástupu Borise Jelcina do funkce prezidenta Ruské federace došlo k pokusu o dojednání kompromisu mezi prezidenty obou republik, které mezitím vyhlásily nezávislost. Jednání, která proběhla v Železnovodsku, přinesla výsledky pouze na papíře, protože oba prezidenti mezitím ztratili reálnou kontrolu nad svými ozbrojenými složkami (Vaserman, 355). Po vypuknutí konfliktu mezi oběma státy na podzim 1991 se Ruská federace snažila o vyvážený přístup. To v praxi znamenalo dodávání zbraní oběma stranám, ať už záměrně, nebo skrze černý trh tvořený zkorumpovanými vojenskými důstojníky (Ismailzade, 105). I přes oficiální snahu o neutralitu převažovala podpora Arménii. Příkladem této podpory je účast 366. motostřelecké brigády na bojových operacích na arménské straně, kterou Ruská federace

vysvětlovala neuposlechnutím rozkazů ze strany jejich velitelů. Ruský vliv lze tedy shrnout do dvou fází. První z nich je nerozhodnost a snaha o rovnováhu, která ve výsledku situaci pouze vyostřila a zároveň antagonizovala obě strany. Ta je po začátku konfliktu postupně nahrazena opatrným straněním Arménii, která se stala velmi blízkým partnerem Ruska, mimo jiné i v oblasti bezpečnosti. Ačkoliv neexistují důkazy potvrzující teorie, že by konflikt byl záměrně vyvolán sovětskou vládou, je patrné, že její neschopnost najít řešení národnostního prnutí již od 20. let 20. století výraznou měrou přispěla k vytvoření některých podmínek nutných pro jeho vznik, kterými se zabývám v první části této práce.

Turecká pozice v otázce Náhorního Karabachu osciluje mezi opatrnou neutralitou a podporou Ázerbájdžánu. Pro tento postoj existuje řada důvodů. Po vypuknutí konfliktu došlo v Turecku k řadě demonstrací, které vyjadřovaly náklonnost populace vůči Ázerbájdžánu. Opoziční vůdci po vládě žádaly přímou vojenskou intervenci nebo alespoň rozmístění jednotek u arménské hranice za účelem jejího zastrašení (Cornell, 61). Kulturní blízkost a na ní navázaný postoj veřejnosti jsou jedním důvodem, proč Turecko opatrně stranilo Ázerbájdžánu. Dalším faktorem pak byla možnost posílení vlastního vlivu v oblasti skrze podporu režimu vedeného Elčibejem, který byl silně pro turecký, a dokonce uvažoval o vytvoření federace (Cornell, 60). Jeho režim měl zároveň špatné vztahy s Ruskem i Iránem, což by vedlo k posílení výsadního charakteru pozice Turecka v zahraniční politice Ázerbájdžánu. Na druhé straně, ale mělo Turecko množství důvodů pro zdrženlivost. Prvním byla snaha o udržení dobrých vztahů s Ruskem, které by jeho vměšování do konfliktů na Kavkaze neslo velmi nelibě, což názorně demonstrovalo během návštěvy ministra obrany Gračeva v Ankaře (Cornell, 65). Dalším důvodem pak bylo turecké členství v NATO a jeho obava z narušení vztahů se západem, který se přikláněl spíše na arménskou stranu a s vojenským zásahem Turecka by nesouhlasil. Na to se váže i třetí důvod, totiž turecká snaha o vstup do Evropské unie, který by byl jeho vojenským angažmá pravděpodobně zcela zmařen. Závěrem je nutné zmínit, že jakákoliv turecká akce proti Arménii by patrně vedla k obviněním, že se Turecko snaží dokončit genocidu z roku 1915, kterou dosud neuznalo (Cornell, 65). To by ho stavělo do politicky nepříjemné pozice. Tureckou pozici lze tedy shrnout jako opatrně pro-ázerbájdžánskou. Pokud jde o jeho skutečný vliv na konflikt, tak je spíše omezený. V prvních měsících války

Ize za nejvýznamnější příspěvek Turecka označit jeho šíření a obhajování ázerbájdžánského pohledu na věc v mezinárodním prostředí, kterému dominovala arménská interpretace dění. Snaha Turecka o vytvoření image neutrálního pozorovatele byla, ale vážně narušena již zmíněnými proti-arménskými demonstracemi a některými výroky prezidenta Turecka Özala (Cornell, 60). Dalším významným příkladem podpory Ázerbájdžánu je turecká účast na ekonomické blokádě Arménie. Ta zabránila dovozu zbraní přes Turecko a výrazně poškodila arménské hospodářství. Podpora Turecka je jistě nezanedbatelným faktorem v konfliktu, ale přisuzovat jí klíčový vliv by bylo patrně přehnané. Navíc se výraznější turecká snaha o ovlivňování aktérů konfliktu dá pozorovat až od obsazení Chodžaly v únoru 1992, které značilo otevřené střetnutí mezi oběma státy. Z toho lze vyvodit, že Turecko nemělo podstatný vliv na samotný vznik konfliktu, pakliže nepůjdeme dostatečně daleko do minulosti, konkrétně do doby jeho diplomatického zasahování do tehdejších sporů o hranice nově vzniklých státních útvarů Arménie a Ázerbájdžánu.

Pozici Iránu lze označit za nejvíce překvapivou, přinejmenším z pohledu kulturního. Území dnešního Ázerbájdžánu bylo po dlouhou dobu součástí Persie, v níž dodnes žije velmi početná azerská komunita. To vede ke kulturní, a především náboženské blízkosti obou zemí. Irán i Ázerbájdžán většinou vyznávají šiitskou větev islámu. Ta navíc, vzhledem k nábožensky založenému politickému režimu, standartně hraje velkou roli v iránské zahraniční politice. Zároveň je Irán sousedem obou stran konfliktu a má důvod se tak obávat jeho přelítí na iránské území a dalších negativních jevů, například další uprchlické vlny (Mahmudlu, 37,38). Ta by pro něj byla obzvláště bolestná v situaci, kdy již hostí uprchlíky z konfliktů v Iráku a Afganistánu. Je to především přítomnost azerské minority na iránském území, která má značný dopad na politiku Iránu vzhledem ke konfliktu mezi Arménií a Ázerbájdžánem. Tato minorita se totiž během dvacátého století opakovaně pokusila o odtržení, v obou případech pod vlivem událostí v severním Ázerbájdžánu (Souleimanov, 102). Tyto události pochopitelně činí Irán velmi citlivý na azerský nacionalismus a jsou tak významným faktorem v jeho vztahu k Ázerbájdžánu. Irán takto musel vyvažovat svůj zájem o rychlé skončení konfliktu, které by zároveň podpořilo jeho vliv coby prostředníka, s nutností udržení rovnováhy sil a zabránění Ázerbájdžánu v dosažení významného vítězství, které by mohlo povzbudit snahy o sjednocení

s azerským obyvatelstvem Iránu. Během prvních měsíců konfliktu se Irán přikláněl spíše na azerskou stranu a aktivně se snažil přesvědčit obě strany ke smíru, který by znamenal zachování aktuálních hranic. Když byl ale v roce 1992 prezident Ázerbájdžánu Mutalibov nahrazen Elčibejem, došlo k změně situace. Elčibej s sebou přinesl sekulární a navíc proturecký nacionalismus, který byl doplněn negativním postojem k Iránu. Řada jeho prohlášení se dala interpretovat jako výzva k sjednocení s azerskou diasporou v Iránu, a ačkoliv nevedla k významnému napětí, tak docílila vyvolání pocitu ohrožení na straně Iránu a jeho sblížení s Arménií (Souleimanov, 104). I přesto, že po neúspěších ve válce s Arménií byl Elčibej svržen a nahrazen Hejdarem Alijevem, nedošlo k obnovení přátelských vztahů mezi Iránem a Arménií. Snaha Iránu o zprostředkování příměří mezi oběma stranami byla sice po jednání prezidentů v Teheránu úspěšná, ale dojednané příměří bylo téměř okamžitě arménskými jednotkami porušeno (Mahmudlu, 39). Irán se tedy ve sporu mezi Arménií a Ázerbájdžánem angažuje až po vypuknutí válečného konfliktu a jeho vliv se omezuje na zprostředkování jednání mezi oběma stranami. Ačkoliv jeho postup je ovlivněn především vlastními zájmy, je zjevné, že o ukončení konfliktu upřímně usiluje už kvůli ochraně oněch zájmů. Z toho důvodu nelze ani Irán považovat za původce konfliktu a je obtížné mu přisoudit i podíl viny na jeho pokračování.

Závěr

V první části práce je zkoumána a prokázána přítomnost faktorů, které Stephen Van Evera uvádí jako klíčové pro vyvolání válečného konfliktu nacionalistickým hnutím. Strukturální faktory jsou přítomné v podobě dostatečného mocenského potenciálu Arménie na dosažení sjednocení se svou diasporou v Náhorním Karabachu, výrazného promíchání národností stěžujícího vytyčení hranic bez významných menšinových enkláv a nedostatečné legitimacy hranic mezi státy, jejichž podoba byla vytyčena externím aktérem bez ohledu na místní obyvatelstvo. Přítomnost politických faktorů byla prokázána v podobě skutečných i domnělých zločinů spáchaných mezi oběma etniky, jakož i trvajících pocitu diskriminace Arménů. Tyto jevy jsou častým motivem v rétorice obou stran. Při zkoumání percepčních faktorů pak vychází najevo neslučitelnost pohledů Arménů a Azerů na historické nároky na území a také na svou sdílenou historii a vzájemné vztahy. Je zde potvrzena přítomnost všech tří typů faktorů a podle Van Every byl tak

nacionalistický konflikt vysoce pravděpodobný. Vliv nacionalismu na konflikt v Náhorním Karabachu lze tedy označit za prokázaný a, vzhledem k množství faktorů, které přispívali k vzniku proválečného nacionalistického hnutí na obou stranách, i za klíčový faktor pro jeho vznik.

Druhá část práce se zabývá ostatními faktory ovlivňujícími vznik a vývoj konfliktu v Náhorním Karabachu a snaží se nalézt alternativní vysvětlení jeho vzniku, které by se opíralo o jiné východisko, než jsou hypotézy představené S. Van Everou. Jako první je prozkoumána možnost vysvětlení konfliktu z realistické perspektivy, tedy jako strategické rozhodnutí státních aktérů, kteří se racionálně snaží posílit svou bezpečnost a mocenskou pozici. Jednání obou států je možné v souladu s touto premisou vysvětlit buď nedostatkem informací, kterými v době tvoření rozhodnutí disponují, nebo pomocí konstruktivismu, konkrétně označením nacionalistických cílů za nezbytné pro ochranu arménské národní identity, a tedy i za otázku bezpečnosti Arménie. Žádné z těchto vysvětlení nicméně nevyklučuje primární roli nacionalismu pro vznik válečného konfliktu, pouze vysvětlují, proč byl vládami obou účastnických států přijat. Po analýze vlivu zahraničních aktérů lze říci, že ačkoliv na základě dostupných informací nelze žádnému z nich přisoudit přímou odpovědnost za vznik konfliktu, je třeba jim přiznat významný vliv na vytvoření podmínek, které jeho vznik umožňovaly, a na průběh konfliktu, v němž jejich podpora nebo zaujetí role prostředníka sehrály podstatnou roli. Důležitým poznatkem této části je také vzájemný vliv mezi nacionalismem a zahraniční politikou zkoumaných států. Především Rusko a Turecko sehráli v průběhu dějin klíčovou roli pro zformování národních identit kavkazských národů, což následně vedlo ke vzniku nacionalistických hnutí. Politika všech tří regionálních aktérů vůči Arménii a Ázerbájdžánu byla zároveň podstatně ovlivněna jejich obavou z místních nacionalistických hnutí, případně spatřením příležitosti k využití těchto tendencí. Závěrem lze tedy říci, že nacionalismus zcela nepochybně hrál při vzniku konfliktu v Náhorním Karabachu primární úlohu a že byl i nepopiratelným faktorem tvořícím politickou realitu v regionu.

Summary

The first part of this paper investigates and confirms the presence of key factors, that Van Evera considers essential to the appearance of a nationalistic conflict. Structural, political and perceptual factors are identified. From the hypothesis of Van Evera and these findings we can draw a conclusion that there was indeed a very high possibility of a nationalistic conflict over Nagorno Karabakh. The key position of nationalism amongst the causes of the conflict.

The second part focuses on other factors in the formation and progression of the armed conflict. These are chiefly strategic interests of the nations involved and the role played by regional powers, namely Russia, Turkey and Iran. There is not sufficient evidence to support any of these factors being primary causes for the conflict. However, significant interplay between them and nationalism itself can be observed which. This is by virtue of the regional powers creating the situation, that eventually lead to the rise of nationalism on one hand, and the impact of nationalisms on the realistic national interests of Armenia and Azerbaijan on the other. This leads us to the conclusion that nationalism is the primary cause of the armed conflict and that it interplays with other factors heavily, leading to the creation of the political environment in the region.

Použité zdroje:

CORNELL, Svante E., 1998. Turkey and the conflict in Nagorno Karabakh: a delicate balance. *Middle Eastern Studies* [online]. **34**(1), 51-72 [cit. 2022-05-02]. ISSN 0026-3206. Dostupné z: doi:10.1080/00263209808701209

DITRYCH, Ondřej. Náhorní Karabach a řešení mezinárodních konfliktů podle realistické tradice. *Mezinárodní vztahy* [online]. **41**(4), 27-47 [cit. 2022-05-01]. ISSN 0323-1844. Dostupné z: <https://www-ceeol-com.ezproxy.is.cuni.cz/search/article-detail?id=14061>

ISMAILZADE, Fariz, 2005. The Geopolitics of the Nagorno-Karabakh Conflict. *Global dialogue* [online]. **7**(3/4), 104-111 [cit. 2022-05-01]. ISSN 1450-0590. Dostupné z: <https://web.p.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=2012914d-eb47-44f3-a535-3b08de12989a%40redis>

KOLSTØ, Pål a Helge BLAKKISRUD, 2012. De facto states and democracy: The case of Nagorno-Karabakh. *Communist and Post-Communist Studies* [online]. **45**(1-2), 14-151 [cit. 2022-04-30]. ISSN 0967-067X. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2012.03.004>

KUBURAS, Melita, 2011. Ethnic Conflict in Nagorno-Karabakh. *Review of European and Russian Affairs* [online]. **6**(1), 44-54 [cit. 2022-04-28]. ISSN 1718-4835. Dostupné z: doi:DOI: <https://doi.org/10.22215/rera.v6i1.208>

MAHMUDLU, Ceyhun a Shamkhal ABILOV, 2018. The peace-making process in the Nagorno-Karabakh conflict: why did Iran fail in its mediation effort?. *Journal of contemporary Central and Eastern Europe* [online]. **26**(1), 33-49 [cit. 2022-05-02]. ISSN 2573-9638. Dostupné z: doi:10.1080/25739638.2017.1404259

MELANDER, Erik, 2001. The Nagorno-Karabakh Conflict Revisited: Was the War Inevitable? Melander, Erik. *Journal of cold war studies* [online]. **3**(2), 48-75 [cit. 2022-05-03]. ISSN 1520-3972. Dostupné z: doi:10.1162/152039701300373880

POSEN, Barry R., 1993. Nationalism, the mass army, and military power. *International security* [online]. **18**(2), 80-124 [cit. 2022-05-01]. ISSN 0162-2889. Dostupné z: <https://web-p.ebscohost-com.ezproxy.is.cuni.cz/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=6b39256c-86f2-4f2d-bd96-5eaec9947d8a%40redis>

SOULEIMANOV, Emil a Ondřej DITRYCH, 2007. Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood. *Middle East policy* [online]. **14**(2), 101-116 [cit. 2022-05-02]. ISSN 1061-1924. Dostupné z: doi:10.1111/j.1475-4967.2007.00300.x

TOKLUOGLU, Ceylan, 2005. Definitions of national identity, nationalism and ethnicity in post-Soviet Azerbaijan in the 1990s. *Ethnic and racial studies* [online]. **28**(4), 722-758 [cit. 2022-04-28]. ISSN 0141-9870. Dostupné z: doi:10.1080/01419870500092951

TOKLUOGLU, Ceylan, 2011. The Political Discourse of the Azerbaijani Elite on the Nagorno-Karabakh Conflict (1991–2009). *Soviet Studies: a quarterly journal on the USSR and Eastern Europe* [online]. **63**(7), 1223-1252 [cit. 2022-04-28]. ISSN 0038-5859. Dostupné z: doi:10.1080/09668136.2011.592272

UZER, Umut, 2012. Nagorno-Karabakh in Regional and World Politics: A Case Study for Nationalism, Realism and Ethnic Conflict. *Journal of Muslim minority affairs* [online]. **32**(2), 245-252 [cit. 2022-05-03]. ISSN 1360-2004. Dostupné z: doi:10.1080/13602004.2012.694668

VAN EVERA, Stephen, 1994. Hypotheses on nationalism and war. *International security* [online]. **18**(4), 5-39 [cit. 2022-04-28]. ISSN 0162-2889. Dostupné z: <https://www-jstor-org.ezproxy.is.cuni.cz/stable/2539176?origin=crossref&seq=1>

VASERMAN, Arie a Rami GINAT, 1994. National, Territorial or Religious Conflict? The Case of Nagorno-Karabakh. *Studies in conflict and terrorism* [online]. **17**(4), 345-362 [cit. 2022-04-30]. ISSN 1521-0731. Dostupné z: doi: 10.1080/10576109408435961

Petition, signed by over 75,000 Armenians from Karabakh and Soviet Armenia, to Gorbachev – 1987. ANI Armenian Research Center [online]. 24.06.2017 [cit. 2022-05-01]. Dostupné z: <http://www.aniarc.am/2017/06/24/petition-signed-by-over-75000-armenians-from-karabakh-and-soviet-armenia-to-gorbachev/>